

KAROL SANOJCA (Wrocław)
orcid.org/0000-0001-8630-0589

TRUDNE POCZĄTKI SZKOLNICTWA ŚREDNIEGO
„NA WYSOKIEJ POŁONINIE”.
PRYWATNE GIMNAZJUM KOEDUKACYJNE
POLSKIEGO TOWARZYSTWA SZKOŁY LUDOWEJ
W KOSOWIE HUCULSKIM
(1937–1939)

Abstract

**DIFFICULT BEGINNINGS OF SECONDARY EDUCATION „ON HIGH MOUNTAIN PASTURES”.
THE PRIVATE MIXED *GIMNAZJUM* OF THE POLISH PEOPLE’S SCHOOL ASSOCIATION
IN HUTSUL KOSIV (1937–1939)**

In the south-eastern outskirts of Poland between the wars, the school network was not developed enough to satisfy local community. That is why in Hutsul Kosiv (Kosów Huculski) in 1937, measures were taken to make it possible for schoolchildren to obtain secondary school education. The institution which was established was a private mixed secondary school (*gimnazjum*). The licensee was the local People’s School Association. Though the school functioned only three years, it had managed to become firmly established. The teaching staff had all the required qualifications. The number of students grew fast. The necessary facilities (the building, the library and teaching aids) were improving. Parents and caregivers showed considerable involvement in the school life. The school’s achievements were recognized when by the decision of the Ministry of Religious Affairs and Public Education of May 1939 the school was granted the rights of a state comprehensive secondary school as of the school year 1939/1940. Unfortunately, the decision could not take force.

Keywords: Hutsul Kosiv (Kosów Huculski), history of education, secondary school (*gimnazjum*), People’s School Association

Słowa kluczowe: Kosów Huculski, historia oświaty, gimnazjum, Towarzystwo Szkoły Ludowej

Południowo-wschodnia część Pokucia – Huculszczyzna – znalazła w okresie międzywojennym swojego wybitnego piewcę, Stanisława Vincenza, a jej nieformalna „stolica”, kresowe miasteczko Kosów, doczekało się ówczesnie miana

polskiego Davos¹. Wśród polskich elit budziło zainteresowanie swoją kresową egzotyką, bogactwem kultury ludowej oraz wybitnymi walorami przyrodniczymi. Istniejący od końca XIX w. Zakład Przyrodolecznicy dra Apolinarego Tarnawskiego gościł wielu znanych kuracjuszy, z których, jak mawiano, można by było „utworzyć pochód na Wawel”².

Według spisu z 1931 r. województwo stanisławowskie, w którym leżał Kosów, liczyło 1 480 285 mieszkańców (z czego tylko 19,9% mieszkało w miastach)³. Pod względem narodowości dominowali Ukraińcy (68%), Polacy stanowili 23%, Żydzi 8%, Niemcy 1%. Natomiast w powiecie kosowskim mieszkało 93 952 osób. W danych spisowych miasta tego powiatu zamieszkiwały 13 342 osoby (łącznie Kosów i przygraniczne Kuty), zaś wieś – 80 610 osób. Wyraźnie inna od całego województwa była miejska struktura narodowościowa (i co za tym idzie religijna): 2817 rzymskich katolików (21%), 5162 grekokatolików (38,7%) i aż 5310 (39,8%) wyznawców religii mojżeszowej⁴. Znaczący procent ludności żydowskiej w strukturze mieszkańców miasta znalazł także odbicie w składzie miejscowych władz. W latach 1929–1934 funkcję burmistrza pełnił Żyd – dr Jakub Gertner (1892–1941), a ówczesna Rada Miejska w połowie składała się z przedstawicieli tej społeczności⁵.

Równocześnie jednak miasto Kosów było dość zaniedbane pod względem oświatowym. Do 1937 r. działały w nim jedynie dwie szkoły powszechne mieszczące się w czterech budynkach w centrum miasta i na przedmieściach⁶. Największą bolączką był brak szkoły średniej⁷. Pod koniec okresu międzywojennego Kosów należał do coraz mniej licznej grupy miast powiatowych nieposiadających gimnazjum. Na terenie trzech województw, które podlegały Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, liczba szkół średnich była dość zróżnicowana. Na terenie województwa lwowskiego działało 39 państwowych i 45 prywatnych szkół średnich; w województwie stanisławowskim 13 państwowych i 17 prywatnych, a w tarnopolskim 13 państwowych i 11 prywatnych. W ujęciu statystycznym jedno gimnazjum przypadało na 37 231 mieszkańców w woj. lwowskim; 48 010

¹ W 1937 r. oficjalnie zmieniono nazwę miasta na Kosów Huculski m.in. dla odróżnienia od Kosowa Poleskiego i Kosowa Lackiego na Podlasiu. „Monitor Polski” 1937, nr 69, poz. 104. Na temat dziejów tego terenu zob. S. Wołoszczuk, *Pokucie. Legenda i rzeczywistość*, Wrocław 2000.

² C. Tarnawska-Busza, *Dr Apolinary Tarnawski. Pionier przyrodolecznictwa i geriatry w Polsce*. „Biuletyn”. Koło Lwowian w Londynie 1980, nr 38, s. 80 [wspomnienia córki]; N. Tarkowska, *Lecznica narodu. Kulturotwórcza rola zakładu przyrodoleczniczego doktora Apolinarego Tarnawskiego w Kosowie na Pokuciu (1893–1939)*, Kraków 2016.

³ *Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność, Statystyka Polski*, seria C, z. 94a, Warszawa 1938, s. 1.

⁴ *Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo stanisławowskie, Główny Urząd Statystyczny. Statystyka Polski*, seria C, z. 65, Warszawa 1938, tabl. 11, s. 26.

⁵ *Kosów – przewodnik*. <http://shtetlroutes.eu/pl/kosw-putvnik/> [dostęp 18.05.2021].

⁶ J. Sitnik, *Wspomnienia z Kosowa Huculskiego, Sudecka Poezja i Proza IV*, Bielawa 2013, s. 13.

⁷ W Kutach przed I wojną światową działało prywatne gimnazjum oo. Pijarów, które jednak nie odbudowało się w niepodległej Polsce.

mieszkańców w woj. stanisławowskim i 66 683 osób w woj. tarnopolskim⁸. W prywatnych gimnazjach w woj. stanisławowskim kształciły się 2972 osoby⁹. Najbardziej pożądanym modelem szkoły była placówka państwowa, jednak z różnych powodów (troska o poziom nauczania, braki kadry nauczającej, głównie jednak braki finansowe) władze szkolne bardzo rzadko wyrażały zgodę na utworzenie takiego gimnazjum. Pozostawały więc inicjatywy osób prywatnych, różnego rodzaju towarzystw społecznych lub instytucji religijnych. Niekiedy utworzenie prywatnej szkoły średniej traktowano jako pierwszy krok na drodze do jej upaństwowienia.

I właśnie taka sytuacja miała miejsce w Kosowie Huculskim w 1937 r., gdy 2 maja kilkudziesięciu mieszkańców miasta i okolicznych gromad zebranych na wiecu obywatelskim sali Domu Ludowego im. Marszałka Piłsudskiego w Kosowie zażądało od władz szkolnych utworzenia gimnazjum państwowego. W rezolucji jako główne powody przytaczano fakt, że

w promieniu 35 kilometrów, a od gromadach górskich w odległości przeszło 100 kilometrów nie ma szkoły średniej i wysyłanie dzieci do Kołomyi lub Śniatynia, względnie innych miast, połączone jest z znacznymi kosztami oraz brak jest taniej komunikacji. Ponieważ powiat kosowski zamieszkują obywatele, którzy chcieliby kształcić swoje dzieci, jednak stosunki materialne nie pozwalają im na wysyłanie dzieci do miejscowości położonych poza granicami powiatu kosowskiego¹⁰.

Zdawano sobie jednak sprawę, że rzecz może się przeciągać w czasie, dlatego szybko utworzono Komitet Organizacyjny Polskiego Gimnazjum Ogólnokształcącego w Kosowie Huculskim, na którego czele stanął burmistrz Józef Maciej Lewicki. Była to znacząca postać, nie tylko w środowisku lokalnym. Urodzony w 1882 r. w Utoropach (pow. kołomyjski), wsi odległej o 15 km od Kosowa, ukończył gimnazjum w Stanisławowie, a następnie studia na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych w klasie rzeźby. Potem przeniósł się do Lwowa, należał do Polskich Drużyn Strzeleckich, a po wybuchu pierwszej wojny światowej służył w II Brygadzie Legionów. Po 1918 r. oficerską karierę kontynuował w Wojsku Polskim, a w 1924 r. awansowany został do stopnia podpułkownika piechoty. Służył w 52 pułku piechoty w garnizonie w Złoczowie, a następnie był komendantem Powiatowej Komendy Uzupelnień w tym mieście. Do rezerwy przeniesiony został w 1930 r. Cztery lata później został burmistrzem Kosowa, a w 1937 r. objął funkcję prezesa lokalnego obwodu Obozu Zjednoczenia Narodowego. Stał też na czele oddziału Związku Legionistów Polskich w Kosowie¹¹.

⁸ *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego* [dalej: Dz. Urz. KOSLw.] 1938, nr 11, s. 450.

⁹ *Ibidem*, s. 451.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів [dalej: ЦДІАУЛ] f. 179 Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, op. 3, spr. 815, k. 3. Materiały dotyczące utworzenia prywatnego gimnazjum w Kosowie Huculskim.

¹¹ *Józef Lewicki* [biogram], [w:] J. Cisek, E. Kozłowska, Ł. Wiczorek, *Słownik Legionistów Polskich 1914–1918*, t. 1, Zalesie Górne 2017, <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/204769/> [dostęp 6.06.2021]; *Związek Legionistów Polskich 1936–1938. Sprawozdanie Komendy Naczelnej Związku Legionistów Polskich*, Warszawa 1938, s. 76.

Już 28 sierpnia 1937 r. skierowano prośbę do Kuratorium o zezwolenie na uruchomienie dwóch najniższych klas gimnazjalnych w roku szkolnym 1937/1938. Powtórzono argumentację o braku dostatecznych środków materialnych, wzmacniając ją motywem narodowym: „Kosów Huculski jako miasto powiatowe o niewielkim procencie ludności polskiej, posiada szczególnie ważne zadanie w kwestii podniesienia poziomu kulturalnego tutejszych obywateli polskich – zadanie to spełnić może jedynie utworzenie zakładu naukowego średniego”¹². Właścicielem szkoły miało być miejscowe koło Towarzystwa Szkoły Ludowej. Dla tego istniejącego od 1891 r. towarzystwa jednym z celów działalności było zakładanie i prowadzenie polskich placówek oświatowych. Wprawdzie główną uwagę koncentrowało ono na szkolnictwie elementarnym, czytelnich i oświacie pozaszkolnej, jednak w kilkunastu przypadkach było też właścicielem gimnazjów i seminariów nauczycielskich. Po decyzji o przyjęciu pod skrzydła TSL nowo tworzonego gimnazjum w Kosowie, 30 września 1937 r. przesłano do kuratorium zestaw wymaganych dokumentów: trzy egzemplarze statutu szkoły, plan budynku w którym miała być prowadzona nauka, uchwałę Rady Szkolnej Miejskowej zezwalającej na oddanie budynku szkoły powszechnej w Kosowie na Moskalówce w godzinach popołudniowych na gimnazjum, gdyby plan budynku Domu Ludowego nie został zatwierdzony; spis pomocy naukowych i urzędzenia szkolnego, budżet szkoły na rok szkolny 1937/1938 stwierdzający, że środki materialne są wystarczające, statut Towarzystwa Szkoły Ludowej (w brzmieniu uchwalonym przez Walny Zjazd Delegatów TSL w Krakowie 25 IX 1932 r., ważny także dla Koła w Kosowie) wraz z potwierdzeniem jego zalegalizowania w starostwie powiatowym, nazwisko kierownika wraz z podaniem jego kwalifikacji, zaświadczeniem obywatelskim i świadectwem moralności oraz wykaz grona nauczającego. Nauka miała się odbywać od rana w Domu Ludowym lub po południu w szkole powszechnej¹³. Najwięcej wątpliwości władz wywoływały kwestie lokalowe. Organizatorzy szkoły interweniowali w tej sprawie nawet w Urzędzie Wojewódzkim w Stanisławowie, argumentując, że jest to stan przejściowy, tylko na rok, gdyż 1 stycznia 1938 r. miała być zlikwidowana żupa solna i do budynku po niej miała zostać przeniesiona szkoła. Ostatecznie decyzją z 9 grudnia 1937 r. kuratorium udzieliło Zarządowi Koła Powiatowego TSL w Kosowie Huculskim zezwolenia na prowadzenie w roku szkolnym 1937/1938 I klasy gimnazjalnej w Budynku Domu Ludowego (na jeden rok). Prawo otwarcia dalszych klas uzależniono od zdobycia odpowiedniego lokalu. Uprawnienia nadzorcze przekazano w ręce burmistrza Lewickiego¹⁴.

¹² ЦДІАУЛ, f. 179, op. 3, spr. 815, k. 1. Pismo Komitetu Organizacyjnego Polskiego Gimnazjum Ogólnokształcącego w Kosowie Huculskim do Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie z 28 sierpnia 1937 r.

¹³ Ibidem, k. 13–37. Zestaw dokumentów nadesłanych do kuratorium przez Komitet organizacyjny gimnazjum w Kosowie. Pismo z 30 września 1937 r.

¹⁴ Ibidem, k. 114. Decyzja kuratorium z 9 grudnia 1938 o udzieleniu Zarządowi Koła Powiatowego TSL w Kosowie Huculskim zezwolenia na prowadzenie I klasy gimnazjalnej w roku szkolnym 1937/1938 (na jeden rok).

Gdy społeczność polska podjęła działania w celu uruchomienia szkoły średniej, także żydowscy mieszkańcy Kosowa przystąpili do podobnych starań. Podniosło to znacząco temperaturę narodowościowej rywalizacji, gdyż zbiegło się w czasie z nasileniem endeckich działań (w skali całego państwa) skierowanych przeciwko mniejszościom. Ich efekt widoczny był w treści listu burmistrza do władz kuratorskich, w którym stwierdził, że „tutejsi rodzice wyraźnie oświadczyli, że nie zgodzą się na to ażeby Żydzi uczęszczali do naszego gimnazjum”¹⁵. Dlatego, gdy Kuratorium wydało zgodę na uruchomienie kursów gimnazjalnych dla młodzieży żydowskiej, działający w mieście Komitet Porozumiewawczy Polskich Organizacji Społecznych wystosował 22 października 1937 r. pismo do senatora z województwa stanisławowskiego gen. dra Ferdynanda Zarzyckiego, w którym apelowano o wsparcie. W liście stwierdzano, że „z samego charakteru naszego Komitetu jasno wynika, że akcja idzie wyraźnie w kierunku popierania spraw tylko polskich w dziedzinie kulturalnej, gospodarczej i finansowej naszego powiatu i że Komitet nigdy nie da się użyć do akcji, która by zagrozić mogła naszemu stanowi posiadania”¹⁶. Już dzień później generał Zarzycki, który pełnił w tym czasie również funkcję prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny wystosował do kuratora apel o zgodę na utworzenie postulowanego gimnazjum¹⁷.

Jak już wspomniano, lwowskie władze oświatowe bardzo ostrożnie podchodziły do wydawania zgód na otwieranie nowych placówek, szczegółowo wcześniej sprawdzając zaplecze materialne, możliwości finansowe właściciela i stan kadry pedagogicznej. Jednak rywalizacja pomiędzy społecznością polską i żydowską powodowała, że do osób zainteresowanych, a za ich pośrednictwem zapewne także do kuratorium, docierały informacje niekoniecznie noszące znamiona obiektywizmu. W jednym z listów burmistrz Lewicki pisał do gen. Zarzyckiego: „Faktem przeze mnie osobiście stwierdzonym zostało, że żydowska Spółdzielnia uruchomiła na Moskałówce gimnazjum żydowskie, a mianowicie 1-szą i 2-gą klasę, które są czynne już od trzech tygodni, sam byłem w gimnazjum i sam to stwierdziłem przy oględzinach budynku, w którym mieści się gimnazjum, a na które mieli uzyskać prawo użytkowania (którego nie uzyskało, ponieważ budynek jest nieskończony i nie nadaje się do użytku)”¹⁸. Ostatecznie jednak od 1938 r. kuratorium wydało zgodę na uruchomienie Żydowskich Kursów Gimnazjalnych. Prowadzono je

¹⁵ ЦДІАВЛІ, f. 179, op. 3, spr. 815, k. 50. Pismo burmistrza J. Lewickiego dołączone do listu prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny gen. F. Zarzyckiego do kuratora z 23 października 1937 r.

¹⁶ Ibidem, k. 48. Pismo Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Polskich w Kosowie Huculskim do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego z 22 października 1937 r.

¹⁷ Ibidem, k. 49. Wśród celów stawianych sobie przez to towarzystwo było „opiekowanie się, popieranie i tworzenie organizacji i instytucji gospodarczych, oświatowych, sportowych, humanitarnych i społecznych, które bądź wyłącznie, bądź też tylko częściowo pracują na Huculszczyźnie”. *Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny*, Warszawa 1934, s. 5.

¹⁸ Ibidem, k. 50. Pismo burmistrza J. Lewickiego dołączone do listu prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny gen. F. Zarzyckiego do kuratora z 23 października 1937 r.

w prywatnym budynku Mirosława Kapija. Dyrektorem szkoły był Dawid Segal, a wykładowcy posiadali uniwersyteckie wykształcenie. W latach 1939–1941 w placówce tej nauczanie odbywało się w języku ukraińskim¹⁹.

Uruchomione w 1937 r. polskie prywatne koedukacyjne gimnazjum prowadzone przez Towarzystwo Szkoły Ludowej musiało posiadać odpowiednią kadre pedagogiczną. W roku szkolnym 1938/1939 obowiązki dyrektora szkoły objął Tadeusz Mazurkiewicz. Urodzony w 1901 r., miał za sobą cztery lata studiów uniwersyteckich i uprawnienia do nauczania historii i geografii²⁰. Swoją karierę nauczycielską zaczynał w II gimnazjum państwowym w Rzeszowie, a do Kosowa trafił ze Śniatynia, w którym, będąc stałym nauczycielem Państwowego Liceum i Gimnazjum im. Franciszka Karpińskiego, otrzymał urlop bezpłatny w celu objęcia funkcji kierowniczej w gimnazjum prywatnym. Poza dyrektorem grono pedagogiczne składało się z trojga nauczycieli własnych (matematyki, fizyki i biologii uczył Antoni Budzianowski, zajęcia z języka polskiego i wychowania fizycznego dziewcząt prowadziła mgr Helena Kapsówna, a z łaciny i języka niemieckiego mgr Stefan Polaczek) oraz kilku dochodzących (zajęć praktycznych uczył Bolesław Antoszewski, nauczyciel szkoły powszechnej w Kutach, przysposobienia wojskowego ppor. Mieczysław Juny, a katechetą był proboszcz miejscowej parafii ks. Eugeniusz Węgrzyn). Zatrudniona była też jako pomoc kancelaryjna Stanisława Krasowska²¹.

W pierwszym roku działalności szkoła wystartowała z grupą 30 uczniów, a rok później do gimnazjum uczęszczało już 60 osób. Wśród nich było 29 chłopców i 31 dziewcząt, tak więc zasada koedukacyjności realizowana była w pełni. W klasie pierwszej uczyło się 14 chłopców i 6 dziewcząt, w klasie drugiej odpowiednio 11 i 13, a w klasie trzeciej 2 i 11. Najwięcej było osób wyznania rzymskokatolickiego (50), a ponadto siedem wyznania grekokatolickiego, dwie prawosławne i jedna ewangelickiego. Uczniowie pochodzili z Kosowa lub okolicznych miejscowości (43 rodziców zameldowanych było w Kosowie, 16 w powiecie i jeden poza powiatem). Prawie wszyscy mieszkali u rodziców (53 osoby), a ponadto jedna osoba u krewnych, pięć na stancjach prywatnych i jedna w ochronce.

Warunki lokalowe nie były najlepsze. Przejściowo korzystano z sal szkoły powszechnej i pomieszczeń wynajmowanych przez organ prowadzący szkoły. W ostatnim przedwojennym roku pomieszczenia zakładu stanowiły dwa budynki będące własnością Wydziału Powiatowego i wynajęte bezpłatnie przez Zarząd Koła Powiatowego TSL w Kosowie. W jednym z nich umieszczono klasy I, II

¹⁹ *Kosów – Karta Dziedzictwa Kulturowego*, <http://shtetlroutes.eu/pl/kosow-karta-dziedzictwa-kulturowego/> [dostęp 7.06.2021]; J. Sitnik, *Wspomnienia...*, s. 13.

²⁰ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, wyd. II, Warszawa 1926, s. 154.

²¹ ЦДІАУЛ, f. 179, op. 3, spr. 814, k. 34–35. Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego Polskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej w Kosowie Huculskim za okres I półrocza 1938/1939 roku szkolnego.

i III, a także pokój nauczycielski i kancelarię dyrekcji. W drugim, odległym od pierwszego o 40 m, znajdowały się pracownie fizyko-chemiczna, biologiczna i zajęć praktycznych. Gimnastykę dla chłopców i dziewcząt prowadzono przy sprzyjających warunkach pogodowych na własnym boisku, a zimą w głównej sali Domu Ludowego znajdującego się w odległości 2 km od budynku głównego²². Zgodnie też z warunkami postawionymi przez Kuratorium podjęto działania na rzecz budowy własnego obiektu. W związku z tym w sierpniu 1938 r. odbyło się nawet w lwowskim kuratorium spotkanie delegata Biura Regionalnego Planu Zabudowania Terenów Górskich woj. stanisławowskiego z władzami szkolnymi²³. W związku z przyrostem liczby uczniów (i klas) wiosną 1939 r. organ prowadzący szkołę, wraz z prośbą o zezwolenie na uruchomienie zapisów dla kolejnego rocznika uczniów, informował kuratorium, że „w roku szkolnym 1939/40 zajmować będziemy oprócz dotychczasowych budynków nowy budynek mieszczący 8 sal”²⁴.

Jednym z najważniejszych czynników mających wpływ na powodzenie akcji utworzenia szkoły średniej było zbilansowanie budżetu. Projektując koszty utrzymania, jeszcze przed uruchomieniem placówki zakładano, że na przychody złożą się opłaty wpisowe (10 zł od 35 uczniów), comiesięczne opłaty szkolne (25 zł × 30 uczniów – tylu rodziców złożyło stosowne deklaracje płatności)²⁵, a także wsparcie subwencjami ze strony zarządu miejskiego w Kosowie (500 zł), Zarządu Gminy Chrześcijańskiej w Kosowie (300 zł) oraz Oddziału TSL (500 zł). Razem więc budżet wynosił 7650 zł. Wydaje się, że taka kwota pozwalała na pokrycie niezbędnych wydatków. I tak w pierwszym roku nauki opłata za wynajem lokalu w Domu Ludowym wynosiła 600 zł (później udało się wynajmować pomieszczenia nieodpłatnie), płace nauczycieli miały pochłonąć 4128 zł (1376 godzin nauczania przez 43 tygodnie roku szkolnego – 3 zł za godzinę), płaca kierownika 800 zł, opał i światło 460, stróż 200 oraz wydatki na pomoce szkolne 1000 zł (462 zł pozostawały na wydatki nieprzewidziane).

Równocześnie z poprawą sytuacji lokalowej szkoły rozbudowywano także zestaw pomocy naukowych. W każdym gimnazjum musiały funkcjonować biblioteki – nauczycielska i uczniowska. W początkach działalności zbiór książek dla pedagogów liczył zaledwie 36 tomów, ale w ciągu pierwszego półrocza roku szkolnego 1938/1939 zakupiono kolejnych 75. Biblioteka uczniowska liczyła w tym

²² Ibidem, k. 35.

²³ Ibidem, k. 2. Pismo Biura Regionalnego Planu Zabudowania Terenów Górskich woj. stanisławowskiego do kuratorium lwowskiego z 6 sierpnia 1938 r.

²⁴ ЦДІАУЛІ, f. 179, op. 3, spr. 815, k. 116. Pismo Koła Powiatowego TSL w Kosowie do Kuratorium z 27 kwietnia 1939 r.

²⁵ Wysokość czesnego można porównać do średnich miesięcznych zarobków w 1937 r. w skali kraju, którą w pewnym uproszczeniu szacowano na 250 zł. Pensja nauczyciela gimnazjum państwowego na pełnym etacie wynosiła w tym czasie 210–260 zł. Kilogram chleba żytniego kosztował wówczas 0,61 zł, a dniówka robotnika rolnego wynosiła 1,3–2 zł (dane wg *Małego rocznika statystycznego*, Warszawa 1937). Tak więc dla mieszkańców kresowego miasteczka utrzymanie dziecka w gimnazjum niewątpliwie stanowiło spore obciążenie finansowe.

czasie 547 dzieł (startując z poziomu 48 tomów). Prenumerowano 12 czasopism młodzieżowych oraz grupę czasopism fachowych dla nauczycieli („Polonista”, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne”, „Muzeum”, „Kultura i Wychowanie”, „Oświata i Wychowanie”, „Gimnazjum”, „Czasopismo Geograficzne”, „Przyroda i Technika” oraz „Encyklopedia staropolska”)²⁶. Zakupy pomocy szkolnych pochłaniały aż 13% budżetu szkoły.

Rytm pracy placówki wyznaczał cykl wydarzeń służących nie tylko nauce, ale też celom wychowawczym. Istotnym elementem życia szkolnego były działania na rzecz wychowania religijnego. Rok szkolny rozpoczynał się i kończył uroczystą mszą świętą w kościele (oraz cerkwi). Kilka razy w roku młodzież przystępowała do spowiedzi i komunii, w każdą niedzielę uczestniczyła we mszy w kościele parafialnym, a dodatkowo w piątki wysłuchiwała specjalnych kazań (egzortów) wygłaszanych przez katechetę. Wychowanie patriotyczne, zgodne z ideami obowiązującego modelu wychowania obywatelsko-państwowego, realizowane było w sposób nieodbiegający od przyjętego ogólnie modelu – zestawu świąt i uroczystości państwowo-patriotycznych. W dniu 11 listopada, Święta Niepodległości ustanowionego ustawą z dnia 23 kwietnia 1937 r., organizowano uroczyste nabożeństwo, poranek szkolny i akademię w Domu Ludowym. Podobnie świętowano rocznicę Konstytucji 3 Maja, a także imieniny Marszałka Piłsudskiego i prezydenta Mościckiego. Znaczący aspekt wychowawczy miało także harcerstwo. W kosowskim gimnazjum działały dwie drużyny harcerskie. Drużyna żeńska, licząca trzy zastępy, powstała 5 listopada 1938 r. i w jej skład wchodziła prawie cała młodzież żeńska zakładu. Prowadziła ją drużna Apolonia Gulmontowicz, prywatnie urzędniczka pocztowa. Natomiast męska drużyna harcerska (dwa zastępy) była połączona z zastępem szkoły powszechnej, a jej opiekunem był nauczyciel Stefan Polaczek. W tym samym czasie zorganizowano także Koło Szkolne Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, której opiekunem był prof. Budzianowski. W szkole funkcjonował także samorząd uczniowski (w tym samorzady klasowe). Pewnym urozmaicheniem były także wyjścia i wyjazdy poza szkołę, między innymi (we wrześniu 1938 roku) zorganizowano wycieczkę do kopalni ropy naftowej.

Podkreślenia wymaga także duże zaangażowanie rodziców i opiekunów uczniów w życie szkoły. Już po kilku miesiącach od jej uruchomienia, wiosną 1938 r. utworzono Koło Rodzicielskie, które posiadało kilka sekcji: sekcja dożywiania (zajmowała się wydawaniem uczniom drugich śniadań – bezpłatne posiłki otrzymywało 10 uczniów, a za opłatą 32, na przykład w grudniu 1938 wydano ogółem 730 drugich śniadań.), sekcja charytatywna, sekcja oświatowa i sekcja imprezowa. Dyrekcja szkoły oceniała, że frekwencja rodziców na zebraniach wynosiła 85%²⁷.

²⁶ Ibidem, f. 179, op. 3, spr. 814, k. 34. Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego Polskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej w Kosowie Huculskim za okres I półrocza 1938/1939 roku szkolnego.

²⁷ Ibidem, k. 42.

Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego jako organ wyrażający zgodę na utworzenie nowej szkoły oraz nadzorujący działalność placówek oświatowych dużą wagę przykładał do dbałości o właściwy poziom edukacyjny i materialny placówek. Służyły temu regularne wizytacje odbywane raz lub dwa razy w roku. Kosów znajdował się w VII rejonie wizytacyjnym i podlegał kontroli ze strony wizytatora dra Jerzego Polańskiego. Wizytacje te musiały mieć pozytywny wydźwięk, zważywszy na dalsze decyzje podejmowane przez Kuratorium względem kosowskiej placówki. Fakt, że lokalnym działaczom z niewielkiego Kosowa udało się u schyłku dwudziestolecia międzywojennego doprowadzić do uruchomienia szkoły średniej, zasługuje na docenienie, podobnie jak rozległość prowadzonych przez nich działań promocyjnych i wspierających. Powstanie szkoły prywatnej traktowano jako wstęp do jej upaństwowienia, choć było to zadanie jeszcze trudniejsze. Jednak zdecydowała aktywność i ofiarność miejscowego społeczeństwa. Okazywało się, że różnice narodowe nie miały decydującego znaczenia, ważniejsza była bliskość szkoły, a co za tym idzie niższe koszty, choć i tak wysiłek finansowy rodziców był ogromny. Mimo bardzo krótkiego czasu istnienia placówki widać było, jak szybko szkoła krzepła i perspektywa jej upaństwowienia wcale nie musiała wydawać się bardzo odległą. Przez pierwsze dwa lata funkcjonowania gimnazjum nie posiadało uprawnień szkół państwowych²⁸. Jednak decyzją z 20 maja 1939 r. minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Wojciech Świątosławski nadał Prywatnemu Polskiemu Gimnazjum Koedukacyjnemu Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Kosowie uprawnienia państwowych gimnazjów ogólnokształcących począwszy od roku szkolnego 1939/1940²⁹. Wejścia w życie tych uprawnień nie udało się już jednak doczekać...

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Центральний державний історичний архів України, м. Львів:
Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. *Materiały dotyczące prywatnego gimnazjum w Kosowie Huculskim*, f. 179, op. 3, spr. 814–815.

Źródła drukowane:

Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność, Statystyka Polski, seria C, zesz. 94 a, Warszawa 1938.
Drugi powszechny spis ludności z 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo stanisławowskie, Statystyka Polski, seria C, zesz. 65, Warszawa 1938.
Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Lwów 1937–1939.

²⁸ Dz. Urz. KOSLw. 1938, nr 7–8, s. 325.

²⁹ Dz. Urz. KOSLw. 1939, nr 5, s. 195.

Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych, red. Zygmunt Zagórowski, wyd. II, Warszawa 1926.
Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, Warszawa 1934.
Związek Legionistów Polskich 1936–1938. Sprawozdanie Komendy Naczelnej Związku Legionistów Polskich, Warszawa 1938.

Wspomnienia:

J. Sitnik, *Wspomnienia z Kosowa Huculskiego*, Sudecka poezja i proza IV, Bielawa 2013.
C. Tarnawska-Busza, *Dr Apolinary Tarnawski. Pionier przyrodolecznictwa i geriatrii w Polsce*, „Biuletyn”. Koło Lwowian w Londynie 1980, nr 38, s. 78–81.

Opracowania:

Kosów – Karta Dziedzictwa Kulturowego, <http://shtetlroutes.eu/pl/kosow-karta-dziedzictwa-kulturowego/> [dostęp 7.06.2021].
Kosów – przewodnik. <http://shtetlroutes.eu/pl/kosv-putvnik/> [dostęp 18.05.2021].
Józef Lewicki [biogram], [w:] J. Cisek, E. Kozłowska, Ł. Wieczorek, *Słownik Legionistów Polskich 1914–1918*, t. 1, Zalesie Górne 2017, <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo-%C5%82nierz/204769/> [dostęp 6.06.2021]
N. Tarkowska, *Lecznica narodu. Kulturotwórcza rola zakładu przyrodoleczniczego doktora Apolinary Tarnawskiego w Kosowie na Pokuciu (1893–1939)*, Kraków 2016.
S. Wołoszczuk, *Pokucie. Legenda i rzeczywistość*, Wrocław 2000.